

РОЗГОРТАННЯ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПРОПАГАНДИ НА ТЕРИТОРІЇ ХЕРСОНСЬКОЇ ТА ОДЕСЬКОЇ ЄПАРХІЇ У ПЕРШІ РОКИ ВСТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

У даній статті розповідається про особливості розгортання антирелігійної пропаганди у перші роки встановлення радянської влади на території Херсонської та Одеської єпархії. Зроблено висновки про досягнення та прорахунки даної політики.

Ключові слова: пропаганда, ідеологія, атеїзм, культура, цензура, наука, суспільство, духовенство.

В данной статье рассказывается об особенностях развёртывания антирелигиозной пропаганды в первые годы становления советской власти на территории Херсонской и Одесской епархии. Сделано выводы о достижениях и просчётах данной политики.

Ключевые слова: пропаганда, идеология, атеизм, культура, цензура, наука, общество, духовенство.

In this article is told about the peculiarity of the beginning of anti-religious campaign at the first years of soviet authority on the territory of Kherson and Odesa eparchies. Also the author made a conclusion about achievements and reverses of this policy.

Key words: propaganda, ideology, atheism, culture, censorship, science, society, clergyman.

В Україні, у дні поступового утвердження релігійної свідомості у суспільстві, важливо знати, як відбувалося розгортання антирелігійної пропаганди у перші роки встановлення радянської влади на колишньому просторі Російської імперії взагалі та на території Херсонської та Одеської єпархії зокрема. Незважаючи на актуальність зазначеної проблеми, вказана тема на даному етапі перебуває серед кола малодосліджених проблем вітчизняної історії.

Відзначимо, що певний вклад у розробку даної проблематики зробили такі українські науковці як: А. Киридон [1], В. Очеретянко [2], І. Бердяєва [3]. Серед російських дослідників виокремимо В. Алексєєва [4], а серед західноєвропейських – Віла ван ден Беркена [5]. Однак для того, щоб зрозуміти всі особливості проведення атеїстичної пропаганди доцільно розглянути її в окремо взятій єпархії. Тому автор даної статті ставить собі за мету розглянути це питання на прикладі Херсонської та Одеської єпархії та привернути увагу істориків до подальшої актуалізації зазначеного напрямку у наукових дослідженнях.

Слово «пропаганда» походить від латинського *propago* – розповсюджую. За Великою радянською енциклопедією пропаганда – це розповсюдження політичних, філософських, наукових, художніх та ін. поглядів та ідей з метою їх впровадження у суспільну свідомість і активізацію масової практичної діяльності. У вузькому значенні, пов'язаному з політичною та ідеологічною пропагандою, це – розповсюдження поглядів, ідей та теорій з метою формування у масах окремого світобачення [6]. Саме на заміну суспільного релігійного світогляду була й спрямована атеїстична пропаганда. Після утвердження радянської влади країна стала на шлях побудови соціалізму, а потім й

комунізму. Такий шлях передбачав панування матеріалістичної ідеології, яка у свою чергу заперечувала доцільність існування будь-якої релігії.

Для того, щоб зрозуміти яким було ставлення комуністичної ідеології до релігії, треба згадати думки теоретиків атеїстичної ідеології. Так, К. Маркс у «Вступі до критики філософії права Гегеля» сказав, що «релігія є опіумом для народу», згодом цей вислів став найпопулярнішим у критиці релігії. До того ж він говорив про те, що для звільнення трудящого класу, а відповідно і всього людства, треба вирвати із людського серця «релігійне почуття» [4, с.94].

В. Ленін у свою чергу закликав «...боротися з релігійним туманом», але пропанував робити це «...ідейною зброєю, нашою пресою, нашим словом». Хоча, і сам зазначав, що «ніякими книжками і ніякою проповіддю не можна просвітити пролетаріат, коли його не просвітить його власна боротьба проти темних сил капіталізму» [7].

Голландський вчений Віл ван ден Беркен, розглядаючи місце, функції та значення атеїзму у більшовицькій ідеології та суспільстві, відзначив, що радянський атеїзм за своїм характером у корені відрізняється від західних форм атеїзму. Він протистояв не лише атеїзму, але також ідеологічній індиферентності та філософському агностицизму в релігійній сфері. Держава терпіла церкву як культовий заклад і офіційно визнавало свободу здійснення церковних обрядів. У той же час, використовуючи систему освіти, монополію у сфері культури вона наступала на релігію як світогляд. Радянська ідеологія, вважає В. Беркен, являла собою унікальне поєднання філософських та релігійних поглядів [5]. Таким чином, комуністи вбачали у Церкві свого конкурента у світоглядній площині.

Вплинула на позицію радянської влади відносно Церкви і особисте ставлення Російської православної церкви до комуністичного режиму. За словами російської дослідниці Т.Г. Леонтьєвої: «Поведінка РПЦ після Лютня визначалася, перш за все, прагненням зміцнити своє особисте становище у суспільстві – звідки й устремління до відновлення патріаршества, та протести проти відокремлення РПЦ від держави» [8]. Звичайно така антагоністична поведінка представників РПЦ по відношенню до нової влади сприяла посиленню конфлікту між Церквою та державою і сприяла до більш активних дій державних органів на ниві антирелігійної пропаганди.

На думку А.М. Киридон для певної частини України (як і в цілому Російської імперії) було характерним зростання антиклерикальних настроїв, що посилювалися після революційних подій 1917 року. «В Київську духовну консисторію поступали багато чисельні скарги, селян на духовенство, інформації про стихійні захоплення селянами церковних земель, вигнанні священників із парафій, скороченні платні та ін. Причому спостерігається тенденція радикалізації подібних настроїв селянських мас протягом 1917 року. Зростанням «невір'я» та «релігійного індиферентизму» відзначалися й самі представники духовенства» [1].

Із прийняттям декрету «Про відокремлення церкви від держави, а школи – від церкви» від 20 січня 1918 р. оновлена держава поступово почала формувати стратегію антирелігійної політики [9]. Одним із перших кроків у даній царині стало прийняття у березні 1919 року на VIII з'їзді РКП(б) програми, у котрій у пункті 13-му делегати сформували позицію партії відносно релігії, яка полягала у «...сприяттє фактичному звільненні трудящих мас від релігійних забобонів і організації найширшої науково-просвітницької і антирелігійної пропаганди» [10]. Однак питання формування конкретної програми дій для боротьби з релігією залишалося відкритим.

Необхідні положення були сформовані лише через два роки у тезах Агітпропу ЦК КП(б)У від 1 липня 1921 р., у яких було заплановано витіснити релігію «вченням про класові суперечності і ... про матеріалістичну пролетарську культуру», а християнську мораль – діалектичним матеріалізмом, як «всеохоплюючим світоглядом пролетаріату» і в результаті матеріалістичний пролетарський атеїзм перетворити у «загальний світогляд майбутнього безкласового... комуністичного суспільства» [11]. Так було обґрунтовано ідеологічну основу антирелігійної політики.

У той же час на початку 1920-х років у Радянському державі фактично вже діяла система цензури. За словами В.І. Очеретянка: під нею «постійно перебували засоби масової інформації, функціонування видавничих та поліграфічних організацій, бібліотек, архівів, наукова та творча діяльність інтелігенції» [2, с.9].

Впродовж 1917-1918 років було припинено понад 30 видавничих проєктів Російської православної церкви, решта періодики своє існування ще раніше. Як зазначає дослідниця І.В. Бердяєва «РПЦ в Україні, через тривалу економічну залежність від держави та нездатність швидко змінити принципи свого

існування, у перші роки радянської влади не вдалося реалізувати спроби по виданню і поширенню релігійної преси». Лише з 1931 по 1935 рік періодично виходив до того ж невеликим тиражем друкований орган Церкви «Журнал Московской патриархии». Трохи кращими були справи в УАПЦ, у 1921-1923 рр. вони видавали журнал «Релігійно-науковий вісник» та у 1927-1928 рр. – журнал «Церква й життя». Ще кращими справи у видавничій сфері були у Синодній Церкві, у 20-х рр. ХХ ст. вона мала наступні друковані видання: «Голос православної України», «Православний календар», «Рідна церква». Крім того, після активізації у другій половині 1922 р. обновленського руху на півдні країни, за фінансової підтримки губкому в Одесі вийшло два номери журналу «Церковное обновление», редагування якого здійснював представник ДПУ [3, с.295-298].

Тим часом на Півдні України тривав процес укріплення радянської влади. Досвідчений історик Громадянської війни 1918-1920 рр. В.Д. Сусоров відмітив, що на початку 1920 р. на Херсонщині відбулися повітові, волосні та губернські партійні конференції, на яких теж особлива увага приділялася питанням радянського культурного будівництва. Для залучення широких народних мас у справу будівництва нового суспільства партійні організації краю практикували проведення безпартійних робітничо-селянських конференцій. На цих конференціях, що відбулися в березні-квітні 1920 року в Олешках, Бериславі, Голій Пристані, Великій Олександрівці, Каховці делегати висловлювали довір'я радянській владі, ухвалювали резолюції щодо радянського будівництва [12].

Саме у рамках культурного будівництва було покладено початок розгортанню антирелігійної пропаганди. Почала виходити антирелігійна література, у центральній та місцевій пресі з'явилися публікації відповідного змісту. Наприклад, у друкованому органі Херсонської ради робітничих і солдатських депутатів, газеті «Солдат і рабочий» 28 лютого 1918 року було опубліковано статтю «Диктатура та церква», де у рамках антирелігійної пропаганди була подана думка про те, що «пролетаріат звільняючись матеріально, звільняється й духовно, а саме... устремлінням до загальнолюдського звільнення визначається ставлення пролетаріату до церкви, цього могутнього апарату духовного гноблення» [13].

Ще у одній з херсонських газет, у «Херсонской правде» – органі Херсонського комітету КП(б)У, у номерах від 24, 25, 26 та 27 квітня 1919 року, було надруковано велику статтю Н. Мазуренка «Відокремлення церкви від держави та Чорне воїнство». В ній, демонструючи приклади з різних історичних епох, він піддає критиці царат, буржуазію і духовенство та зазначив, що для духовного гноблення народу пануючі класи користувались релігією [14]. Далі, критикуючи духовенство, автор відзначив, що воно, у кращому випадку, навчило народ «двом-трьом молитвам на незрозумілій слов'янській мові..., зовсім незрозумілим народові обрядом та справжнім язичеським забобонам» [15].

У миколаївській газеті «Красный Николаев» у статті від 27 серпня 1921 р. «Чи треба нам вірити у бо-

га?» журналіст під псевдонімом «Неверуючий» розповідав про диспут на релігійну тематику між священниками і більшовиками, що тривав три дні у Миколаєві у театрі ім. Луначарського. Аргументацію позиції служителів культури представив священник Шутак словами про те, що «він і у Варшаві, і у Берліні, і у Нью-Йорку був і всюди там храми, а значить і віруючі, а значить і бог є...» А от позицію більшовиків продемонстрував тов. Макотинський, котрий зазначив, що «треба показувати масам абсурдність вірування у бога» [16].

У статті журналіста під псевдонімом «Сигізмунд» «Євангельська плутанина», яка вийшла 26 квітня 1924 р. у газеті «робітничо-батрацької» молоді Одещини «Молодая гвардия», автор, намагаючись піддати сумніву Слово Боже, стверджував, що

сучасна наука довела, що всі Євангелія є простим записом народних оповідань та відзначав, що «достатньо легкого дотику наукової критики, щоб від громіздкої будівлі християнства не лишилось каменю на камені» [17].

Отже, слід зауважити, що на початковому етапі формування антирелігійної пропаганди на території Херсонської та Одеської єпархії відбувалося у межах антирелігійної концепції агітації «словом». Саме друковані засоби інформації відігравали провідну роль у поширенні атеїстичної ідеології. Хоча значна частина суспільства прагнула до змін у культурній сфері, все ж така тактика не дала бажаного результату, оскільки в наступних роках навертання суспільства до антирелігійної ідеології набуло примусових рис.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Киридон А.Н. Особенности государственно-церковных отношений в советской Украине (1917-1930-е годы) // Свобода совести в России: исторический и современный аспекты. – Выпуск 3. – М., 2006. – 569 с. // [Электронный ресурс. Режим доступа: www.rusoir.ru/print/06/08/index.html]. Доступ – 21.09.2008 г.
2. Очеретянко В.І. Обмеження інтелектуальної свободи як один із засобів формування тоталітарної системи в Україні (20-30-ті рр. ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Х, 1999. – 19 с.
3. Бердяєва І.В. Видавничі проекти православних конфесій України у 20-ті – 80-ті роки ХХ ст., як фактор формування сучасної традиції // Південний архів. Історичні науки: Збірник наукових праць. – Херсон, 2008. – С. 294-302.
4. Алексеев В. Вначале был декрет // Діалог. – 1991. – № 4. – С. 86-97.
5. Лобазова О.Ф. Религиоведение: Учебник. – М., 2008. – С. 384.
6. Большая советская энциклопедия. – Т. 21. – М., 1975. – С. 95.
7. Ленін В.І. Повне зібрання творів. Жовтень 1905 – квітень 1906. – Т. 12. – К., 1970. – С. 135.
8. Леонтьева Т.Г. Рецензия: Российское духовенство и свержение монархии в 1917 году. (Материалы и архивные документы по истории Русской Православной Церкви). М. Индрик. 2006. 504 с. // Вопросы истории. – 2007. – № 2. – С. 172.
9. Декреты Советской власти. – М., 1957. – Т. 1. – С. 371.
10. О религии и церкви. Сборник высказываний классиков марксизма-ленинизма, документов КПСС и Советского государства. – М., 1977. – С. 52.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.6, ч.1, спр.749. – Арк.100.
12. Сусоров В.Д. Революційні події та визвольна боротьба трудящих Херсонщини у 1917-1920-х роках. – Херсон, 2008. – С. 327-328.
13. Диктатура и церковь // Солдат и рабочий. – 1918. – 28 (15) февраля (№ 220). – С. 2.
14. Мазуренко Н. Отделение церкви от государства и Чёрное воинство // Херсонская правда. – 1919. – 24 апреля (№ 22). – С. 2.
15. Мазуренко Н. Отделение церкви от государства и Чёрное воинство (Продолжение) // Херсонская правда. – 1919. – 27 апреля (№ 25). – С. 2.
16. Неверующий. Нужно ли нам верить в бога? // Красный Николаев. – 1921. – 27 августа (№ 96). – С. 2.
17. Сигизмунд. Евангельская путаница // Молодая гвардия. – 1924. – 26 апреля (№ 105). – С. 2.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

В.Д. Сусоров – д.і.н., професор, Херсонський національний технічний університет;
С.В. Пронь – д.і.н., професор, ЧДУ ім.Петра Могили.